

Bir Osmanlı Aydınının Arnavutluk'a Dair Görüş ve Düşünceleri

An Ottoman Intellectual's Views and Ideas on Albania

Selda Kılıç*

Özet

Abdullah Hüsni Fraşheri ya da Abdullah Hüsni Bey, 1876 Osmanlı Parlemtosu'nda Yanya Milletvekili olarak görev almış olan önemli bir Osmanlı aydınıdır. Şemseddin Sami'nin de ağabeyi olan Abdullah Hüsni Bey çok iyi bir eğitim almıştır. Abdullah Hüsni Beyin, Meclis-i Mebusan'da faal çalışmaları olmuştur. Bu makale ile kendisinin Arnavutluk, Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletleri, eğitim-öğretim ve dil ile Arnavutluğun idari taksimatı hakkındaki görüş ve düşüncelerini irdedeceğiz.

Anabtar Sözcükler: Abdullah Hüsni Fraşheri, Arnavutluk, Prizren Birliği, Osmanlı İmparatorluğu

Abstract

Abdullah Hüsni Fraşheri or Abdullah Hüsni Bey was one of the Ottoman intellectuals and served as the Deputy Minister of Yanya in the Ottoman Parliament in 1876. Abdullah Hüsni Bey, who was also the older brother of Şemseddin Sami, was well-educated and he actively worked in the Parliament. In this article, we will deal with Abdullah Hüsni Bey's thoughts about Albania, Ottoman Empire, European States, Education-Instruction and Language along with divisions of Administration in Albania.

Key Words: Abdullah Hüsni Fraşheri, Albania, The League of Prizren, Ottoman Empire

Giriş

Arnavutluk aşağı yukarı beş yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olarak idare edilmiştir. XV. yy'ın ikinci yarısında tamamen Osmanlı hakimiyetine girmiş, 1912 senesi sonunda Balkanların bağımsızlığa kavuşan son ülkesi olmuştur. Ayrıca, Osmanlı devri, Arnavutluk tarihinin en önemli dönemlerinden olmuştur¹.

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ D.Egro, "Arnavutlukta Osmanlı Çalışmaları", XIII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999, I. Cilt, T.T.K., Ankara 2002, s. 389; Arnavutlar ve Arnavut ulusu ile ilgili son derece önemli ve bilimsel iki çalışma bulunmaktadır. Bunlardan biri Dr. Nuray

Balkan ulusları içinde Arnavut Ulusçuluğunun gelişmesi kendine özgü bir nitelik taşır. İlginç olanı, aydınlarının Arnavutluk kadar, Osmalı yatkınlığıdır. Türk dili ve edebiyatına hizmeti büyük olan Şemseddin Sami (Fraşheri), buna örnektir. Bu ailenin bazı bireyleri Arnavutluğun siyasi bağımsızlık mücadelesinde de yer almıştır².

1878 Berlin Antlaşması sonrasında Arnavut ulusçuluğu önemli bir ivme kazanmış ve Arnavut aydınları çeşitli alanlarda yaptıkları çalışmalarla Arnavut ulusal varlığını tanıtmaya, Arnavut dili, alfabesi ve tarihi konusunda eserler vermeye başlamışlardır. Özellikle Fraşheri kardeşlerden Naim ve Sami ile en büyükleri olan Abdullah Hüsnü Bey daha çok siyasi konularla ilgilenmiştir.

Bütün Arnavutluk toplulukları arasında en önemlisi İstanbul'daki topluluktur. Bunların içinde Fraşheri ailesinin özel bir konumu vardır. Arnavutluk'un politik ve düşünsel tarihinde her üç kardeş Fraşheri'nin de önemli rolleri olacaktır. Çok iyi eğitim almış olan bu üç kardeş "ilerici" görüşleri ile dikkat çekmektedirler. Kardeşlerin en büyüğü olan Abdullah Hüsnü Fraşheri, Arnavutluğun özerkliğini savunan bir hareketin düşünsel lideri haline gelmiştir³.

Bu makale ile, daha önce yayınlanmamış, Arnavutluk tarihi ve ulusçuluğu açısından önemli bir yere sahip olan Abdullah Hüsnü (Fraşheri)'nin kaleminde çıkmış bir layıhayı taşıdığı önem açısından, değerlendirmede yarar görmekteyiz. Ancak buna geçmeden önce Abdullah Hüsnü Fraşheri'nin kısaca özgeçmişinden bahsedeceğiz.

Abdullah Hüsnü (Fraşheri)'nin Yaşamı ve Arnavutluk'la İlgili Faaliyetleri

Abdullah Hüsnü'nün (Fraşheri) adı, Osmanlı belgelerinde "Fraşharlı Halid oğlu Abdullah Hüsnü" olarak da geçmektedir⁴. Yanya ilinin Fraşheri köyünde 1839'da doğmuştur. Bir süre ticaretle uğraştıktan sonra, Yanya'da devlet hizmetine girmiş ve Mal Müdürü iken 1876'da Meşrutiyetin ilaniyle parlamentoya Yanya Milletvekili⁵ olarak girmiştir. Abdullah Hüsnü Fraşheri,

Bozburun'un *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi* adıyla yayınlanan Doktora tezidir. Bir diğer önemli çalışma ise, Bilgin Çelik'in *İttihatçılar ve Arnavutlar* adıyla özellikle de üzerinde pek çalışılmamış olan 1908 yıllarından sonraki gelişmeleri de veren eseridir. Bunların dışında N.P.Alpan'ın, *Prizren Birliği ve Arnavutluk* adlı eseri de vardır.

² İ. Ortaylı, "Balkanlarda Milliyetçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt : 4, İstanbul 1985, s. 1031.

³ B. Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, Buke Yay., İstanbul 2004, s. 54.

⁴ N.P. Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutluk*, Çağdaş Basımevi, Ankara 1978, s.15; Abdullah Hüsnü Bey'in adı bazı kaynaklarda "Abdül Bey", bazılarında "Abdül Fraşheri", bazılarında ise "Abdül (Fraşheri) Bey", "Abdül Fraşheri", "Fraşerli Abdül Bey" şeklinde geçmektedir. Elimizdeki belgeyi kendisinin "*Abdullah Hüsnü*" olarak imzalanmış olmasından dolayı, genelde bu ismi tercih edeceğiz.

⁵ H.T. Us, *Meclis-i Mebusan 1293 (1877)*, II. Cilt, İstanbul 1954, s.16-20 Vilayetlere göre

ünlü yazar Şemseddin Sami'nin ağabeyi ve Ali Sami Yen'in amcasıdır. Arnavutluğun ulusal kahramanı olan Abdullah Hüsnü Fraşheri 1892'de İstanbul'da  lm st r. Merdivenköy-İĉerenk y'deki mezarlıkta bulunan naŐı, 86 yıl sonra 16 Mart 1978'de Türkiye'den alınarak, Fraşheri köyüne nakledilmiŐtir⁶.

Arnavutluk topraklarının, 93 (1877-78) harbinin arafesinde Bulgarlar, Sırpalar, Karadağlılar ve diğer Hıristiyanlar arasında parsellendiğini gören Abdullah Hüsnü Fraşheri, 1877'de Yanya'da gizli bir toplantı yaparak, Arnavutluk toprakları Osmanlılarca korunmayacak olursa, otonom bir Arnavut idaresinin kurularak, Arnavutlarca savunulacağını bildirmiŐti⁷. Bu Komite'de özerklik yanlısı bir program yanında, Bab-ı Aliy'e gönderilen memorandumda ayrıca, Arnavutluk vilayetlerinin tek bir vilayet altında birleŐtirilmesi, Arnavutĉa eğitim veren okullar aĉılması ve askerlik hizmetinin bu vilayet toprakları iĉinde sınırlandırılması isteniyordu. Abdullah Hüsnü Bey, Komite adına Yunanlı yetkililerle görüŐmeler yapmıŐ ve birleŐik bir Yunan-Arnavut ayaklanması düşüncesini baŐlatılması ortaya koymuŐ, ancak Yunanlılar, Arnavutları Yunan tebaası yapmak istedikleri iĉin Abdullah Hüsnü Bey buna yanaŐmamıŐ, Arnavutların kendi topraklarında kendi yönetimlerini kurmaları konusunda kararlı davranmıŐ ve anlaŐma sađlanamamıŐtır⁸.

Abdullah Hüsnü Bey'in, Meclis-i Mebusan'da da faal ĉalıŐmaları olmuştur. O, Meclis-i Mebusan'da birĉok konuyu gündeme getirmiŐtir. Meclis-i Mebusanın 14 Ocak 1878 (2 Ocak 1293) de onuncu oturumunda uzun bir nutkunda Şu fikirleri dikkat ĉekicidir.

“... Osmanlı devletinin terakkiden geri kalmasının sebebi acaba nedir?” diyerek bu konuyu Meclis gündemine taŐıymıŐtır. Ona göre, bu sorunun yanıtı üç noktada düğümleniyordu. Cehalet, istibdat ve yönetimde bulunan bireylerin dirayetsizliği, sefahata düŐkünlükleri meseleleridir. Meşrutiyetin ilanı ile istibdat kalkmıŐtır. Oyleyse ĉ z lmesi gereken sorun cehalet ve yönetici sorunudur.

Abdullah Hüsnü Bey, “... Arnavutluk kutasında hiÇ bir köy yoktur ki mektebi olsun, ve ne de bayram namazını kaldıracak, hiÇ olmazsa cumadan cumaya bir ezan-ı Mubammedi iĉin imamlar bulunsun Artık insaf! Bu cehaletle biz nasıl medeni olabiliriz. Nasıl terakki edebiliriz? ...” diyerek İmparatorluktaki eğitimin durumunu uzun bir s ylevle ortaya koyduktan sonra önerilerini sıralamıŐtır⁹.

Mebus seĉilenlerin isimleri bulunmaktadı.

⁶Arnavutluk BaŐbakanı Mehmet Őehu, Arnavutluk'un ulusal kahramanlarından Addullah Hüsnü Fraşheri'nin naŐının Türkiye'den Arnavutluk'a nakline izin verilmesi dolayısıyla, BaŐbakan Bülent Ecevit'e bir teŐekkür mesajı göndermiştir. N. P. Alpan , a.g.e., s.15, 60.

⁷ N.P. Alpan, a.g.e. , s.15.

⁸ B.ĉelik, a.g.e., s. 65; Ayrıca bak; N. Malcolm, *Kosova, Balkanları Anlamak İĉin*, İstanbul 1999, s.275.

⁹ *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete GeĉiŐ Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, I. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, No:14, s. 178. Ayrıca bak; H. T. Us, *Meclis-i Mebusan*, cilt: I (1291-1877), İstanbul 1954, s. 45,67; E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 380-381.

Yine Meclisin 25 Ocak 1878 tarihindeki XVI. oturumunda, eğitim-öğretim konusunda söz alıp konuşmuştur. 31 Ocak 1878`de XXI. oturumunda da aynı konuya değinerek, yabancı uzmanlardan yararlanma önerisini getirmiştir¹⁰.

Arnavut Ulusu`nun Haklarını Savunma Merkez Komitesi kurucularından olan Fraşherli Abdullah Hüsnü Bey, Basiret Gazetesinde, 21 Nisan 1878`de yayınlanan bir makalesinde de özetle şunları söylüyordu, “*Arnavutluğun gerçek sınırı kuzeyde Dalmaçya, Karadağ, Bosna, Sırbistan`da başlar ve Vronya, Köprülü, Pırlepe, Manastır ve Kastorya`yı içine alır. Güneyde ise, Kostur, Kesriye`den hareketle Ambrakya bölgesine kadar uzanır. İyon ve Adriatik denizleri de iş bu sınırlar içinde yaşayan ve iki milyonu bulan katada güçlü bir büyük Arnavutluk kurmaktan başka çare yoktur*”¹¹.

Abdullah Hüsnü ve Prizren Birliği

Arnavutlar aslında, 19. yy’a kadar kültürel ve siyasi amaçlı örgütlenme çabası içine girmemişlerdir. 19. yy sonuna doğru Arnavut aydınları artık sadece kültürel faaliyetlerle yetinmek niyetinde olmadıklarını göstermeye başlamışlardır. Kurdukları gizli-açık komiteler ve cemiyetler aracılığı ile Arnavutluk için özerklik, hatta bağımsızlık elde etme çabasına girmişlerdir. Yurt dışında da Arnavut ulusal varlığını tanıtmaya çalışmışlardır. Kültürel amaçlı görülen birçok faaliyetin içeriği aynı zamanda siyasi niteliklerde taşımaktadır¹².

XIX. yy`da Osmanlı Devletinin gittikçe zayıflaması, diğer Balkan topraklarında bağımsız devletlerin kurulması ve Arnavut topraklarının parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalması Prizren Birliği (Prizren Ligası) ile doruğa ulaşan bir ulusçu hareketin başlamasına sebep olmuştur¹³. Abdül Fraşheri`nin girişimi ile kurulan Prizren Birliği, 30 delegenin katılımı ile Berlin Kongresinden 3 gün önce 1 Haziran 1878`de Abdullah Hüsnü Fraşheri`nin konuşması ile açılmıştır. Kongre`de hazırlanan 18 maddelik kararname ile hedefler ve faaliyetler belirtilmiştir. Prizren Kongresi Kurultayının üzerinde durduğu konular şunlardır: Arnavutluğun bir vilayet altında toplanması, diplomatik mücadeleye geçilmesi, bağımsızlık çalışmalarının hazırlanmasıdır. Abdullah Hüsnü Fraşheri`nin temsil ettiği Arnavut ulusçular Osmanlı İmparatorluğu`nun parçalanmasından en fazla zarar görececek kesimin, Arnavutlar olacağını anlamışlardır. Arnavutların birliğini ve bütünlüğünü sağlamanın tek yolu Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilinde kalmak, ancak bölgenin özerkliği için mücadele vermektir.¹⁴

¹⁰ M. R. İnan, “Kanun-ı Esasi`den önce ve sonra Osmanlı Devletinde Eğitim Girişimleri”; *Kanun-ı Esasinin 100. Yılı*, Armağan, Siyasal Bilgiler Fak., Ankara 1978, s. 236-240.

¹¹N.P. Alpan, a.g.e., s. 45; Basiret, No : 2416.

¹² B. Çelik, a.g.e., s. 203.

¹³ D. Egro, a.g.e., s. 391

¹⁴N.Bozburun, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, Ankara 1995, s. 191-194.

Bu çalışmalar esnasında kurultay üyeleri arasında bazı görüş farklılıkları da ortaya çıkmıştır. Çoğunluğu muhafazakâr paşalar, beyler, din adamlarından oluşan ve arkasında Sultan'ın güçlü desteği bulunan muhafazakârlar, birliğe, Arnavut olmayan Müslüman Balkan unsurlarını (Bosnalı, Bulgar, Türk v.s) da kapsayan İslami bir karakter kazandırılmasını talep etmişlerdir. Kongredeki muhafazakâr kesimin varlığı ve birliğe İslami bir karakter kazandırılması girişimi II. Abdülhamid'in de oldukça işine gelmekte idi. Böylece bir yandan Arnavut ulusçuluğu gölgelenecek öte yandan da, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya karşı savunulmasında bu birlik üyesi Arnavutlar kullanılacaktı.

Muhafazakâr temsilcilerin karşısında yer alan Abdül Fraşheri'nin temsil ettiği Arnavut ulusçu kesime gelince bunlar da, Prizren Birliğini hiç bir dinsel ayırım gözetmeksizin bütün Arnavutların yer aldığı, bir Arnavut hareketi olarak görmek istemişlerdir. Bu kesimin görüşlerine göre Prizren Birliği yalnızca ülkeyi parçalanmaktan korumakla kalmayarak aynı zamanda Arnavutluğun özerkliği için mücadele de edecekti. Özetle söylemek gerekirse, Fraşheri'nin temsil ettiği radikal ulusçu kesim Arnavutluğun özerkliğinin bir an önce sağlanması gerektiği düşüncesini savunurken, Sultan yanlısı muhafazakâr kesim üyeler, daha ılımlı bir yaklaşımı tercih ederek, Osmanlı otoriteleri ile işbirliği içinde hareket etme eğilimine girmişlerdir¹⁵.

Fraşheri'nin temsil ettiği ulusçu kesim, başlangıçta, muhafazakar nitelikli olan cemiyete kendilerini kabul ettirmişler, 27 Kasım 1878'de Arnavutluk için özerklik istemişlerdir. Ancak Arnavutluğun özerklik taleplerine Babıâli pek de sıcak bakmamıştır. Bunda üç neden belirleyici rol oynamıştır. Arnavutluğa verilecek özerklik, diğer Müslüman unsurlara kötü örnek olabilirdi (Suriye ve Irak için). Diğer yandan Slavlar talep ettikleri bölgede bir Arnavut devleti kurulmasını protesto ediyorlardı. Nihayet, Rum Ortodoks Patrikliğinin olumsuz tavrı dikkat çekmekteydi. Patriklik, Arnavutluk'un özerkliğinin Yunanlaştırma davasına zarar vereceği endişesini taşımaktaydı. Çünkü Arnavut ulusçuluğu sadece Slav milliyetçiliğine veya Osmanlı'nın İslamcılığına değil, Patrikhane'nin ve Yunanistan'ın Ortodoks-Hellen anlayışına da bir tepki olarak ortaya çıkmıştı¹⁶.

Prizren Birliğinin ulusçu liderleri Arnavutluğun özerklik taleplerini yenilemek üzere yeni bir program hazırlamaya karar vermişlerdir. Bu amaçla Debre'ye gelen Abdullah Hüsnü Fraşheri ile Debre Şubesi Üyeleri arasında yapılan görüşmelerde, Babıaliye sunulmak üzere bir takım kararlar alınır. Bu kararların alınmasını gerektiren sebepleri içeren bir program hazırlanmıştır. Gerek Rumeli kıtası gerekse Arnavutluğun geleceğini güvence altına almak üzere alınan kararlar şu şekilde sıralanmıştır; Arnavutluğun bir vilayet olarak tek merkezden idare edilecek şekilde idari yapının oluşturulmasıdır¹⁷. Arnavutlukta

¹⁵ N. Bozburun, a.g.e., s. 191-194.

¹⁶ B.Çelik, a.g.e., s. 71.

¹⁷ N.P. Alpan, "Başkent olarak Obri" seçilmelidir demektir, a.g.e., s 56.

bulunacak tüm memurlar yerel dili bilmelidir. Vilayet merkezinde senede dört kez toplanacak Meclis-i Umuminin devlet ve millete faydalı, kararlar almalıdır. Eğitimin yaygınlaştırılarak Arnavutça'nın eğitim dili olarak kullanılması gereklidir. Ayrıca eğitim ve bayındırlık işlerine harcanmak üzere vilayetin bütün gelirlerinden belli bir miktar ayrılmalıdır¹⁸.

Yukarıdaki istekler, Birlik Başkanı Debreli İlyas Paşa başkanlığında, dokuz kişilik bir heyetle Ocak 1879'da Padişah'a iletilmiştir. Sultan Abdülhamid, olumlu cevap vermemiş, ama karşı da çıkmamıştır. 7 Mayıs 1879'da Prizren'de 47 delegenin katıldığı toplantıda, Arnavut ileri gelenlerinin adli otonomi ve 19 Mayıs 1879'da siyasi-idari otonomi arzuları yenilenmiştir¹⁹.

Kuzeyde ise, İşkodra ittifakı Karadağ'a karşı mücadele ederken, güneyde Yanya Rumları Yunanistan'a ilhak için 1879 yılında İstanbul'daki büyük devletlerin elçiliklerine başvurmuşlardır. Güney Arnavutluk beyleri de buna muhalefet için aralarında anlaşmışlardır. Yunanistan'a karşı çıkan Güney Arnavutluk Birliği kuzey ile birleşerek 1879 Şubat'ında genel "*Arnavutluk Birliği*"ni oluşturmuşlardır. Yunanlılara karşı Abdullah Hüsnü Bey'in çabaları sonuç vermiş ve yabancı sınır komisyonu Arnavut tezini kabul ederek, sınırı daha geriye almışlardır. Karadağ'a karşı mücadele veren kuzeydeki Arnavutlar da uzun süre Karadağ'a verilen yerleri savunmuşlardır²⁰. Bu gelişmeleri önlemek üzere Berlin Kongresi üyesi devletler 2 Nisan 1880'de bir araya gelerek meseleyi gözden geçirmişlerdir. İtalyan temsilcinin önerisi ile Hoti ve Gruda yörelerinin Karadağ'a teslimi kararlaştırılmıştır²¹.

Ancak bu pazarlık Arnavutlar arasında yeni bir tepkinin doğmasına yol açmış, bütün Katolik, Ortodoks ve Müslüman Arnavutlar birleşerek ortak bir savunmaya geçmişlerdir. İşkodra'da olağanüstü bir kongre toplanarak Arnavutluğun özerk bir vilayet haline getirilmesi isteği bir memorandum ile Sultan'a iletilmiştir. 17 Nisan 1880'de İşkodra'da bir gösteri yapılarak, Sultan'la olan ilişkilerini kestiklerinin duyurulmasına karar verilmiştir²².

Osmanlı Hükümeti 30 Mayıs 1880'de yaptığı bir toplantıda ilke olarak Arnavut taleplerini kabul etmiş fakat aradan üç hafta gibi bir süre geçtikten sonra Prizren Valisi'nden gelen telgraf üzerine kararından vazgeçmiştir. Çünkü Vali, Arnavut Vilayetleri'nin birleştirilmesinin, Arnavutları tam özerklik konusunda cesaretlendirebileceği uyarısında bulunmuştur. 1880 Temmuz'unda ise Ergiri'de toplanan Kuzey ve Güney Arnavutluk temsilcileri, Yunanistan ve Karadağ'ın saldırması ve Osmanlı Devletinin mukavemet edememesi halinde memleketi savunacak, "*Geçici Bir Arnavut Hükümeti*" kurulması kararı almışlardır. 1880 Ekiminde ise bütün Arnavutluk temsilcileri Debre'de toplanarak Bab-ı

¹⁸N. Bozburun, a.g.e., s. 196.

¹⁹ N.P.Alpan, a.g.e., s. 56-57.

²⁰ B.Çelik, a.g.e., s. 71-72.

²¹ N.P. Alpan, a.g.e., s. 62-63. ; N. Bozburun, a.g.e., s. 199.

²² N. Bozburun, a.g.e., s. 200; N.P. Alpan, a.g.e., s. 63-64.

Ali'den otonom bir Arnavut eyaleti talebinde bulunmuşlardır²³. Verdiğimiz bu gelişmeler konumuzun daha iyi anlaşılması için son derece önemlidir. 1880 Ekim'inde bu gelişmeler olurken, Abdullah Hüsnü de 14 Ekim 1880'de ayrıntılarını aşağıda vereceğimiz layihayı kaleme almıştır.

“Abdullah Hüsnü'nün Layihası”

Abdullah Hüsnü Bey de bu gelişmeler doğrultusunda II. Abdülhamit'e hitaben yazdığı ve Osmanlı Arşiv kayıtlarına **“Arnavutluğa Dair Abdullah Hüsnü'nün Layihası”** adıyla geçen altı sayfalık bir layiha göndermiştir. “Bende *Kulları Abdullah Hüsnü*” imza ve mühürlü olan layihanın tarihi 1 Teşrin-i evvel (1296) ve (9 Zilkade 1297 yani 13 Ekim 1880 dir²⁴.

Arnavutlar'ın otonomi taleplerinin İstanbul tarafından kabul görmemesi üzerine²⁵ kuvvetle muhtemeldir ki, bu esnada Abdullah Hüsnü Bey de Babıaliye sunulmak üzere bu layihayı kaleme almıştır. Layiha bir sayfalık Padişah'a hitaben giriş maiyetindeki bölümde, Abdullah Hüsnü Bey, Osmanlı'nın merhametli ve adil idaresinden Arnavutluk'un memnun olduğunu, bununla beraber Osmanlı İdarecilerinin de bir şeyler yapmaları gerektiğini vurgulamaktadır²⁶.

Layihadaki görüşlerinin üç ana konu üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Bunlardan ilki, Avrupa devletleri hakkındaki görüş ve düşünceleridir. İkincisi, özellikle Arnavutluk'taki eğitim-öğretim ve dil meselesidir. Bir diğer konu ise, Arnavutluk'un idari taksimatı ile ilgili fikirleridir.

Avrupa Devletleri İle İlgili Görüşleri

Avrupalı Hıristiyanların İslam ahalinin aleyhinde bulunmaları yeni bir durum değildir. Tarih bize bunu birçok vesile ile göstermiştir. Bu asrımızda dahi medeniyet iddiasında bulunan Avrupa Hıristiyan dünyası, sahte bir insaniyet perdesi altında, İslam dünyasına ve İslam'a büyük bir düşmanlık beslemektedir. Bunun içinde İslam âlemine karşı her fırsatı kollayıp, ehl-i İslamın mahkûmiyetini, mahvını sağlamak için aleyhimizdeki her türlü ittifaka olumlu bakmakta ve her bulduğu fırsatı değerlendirmektedir²⁷.

Avrupa devletlerinin bu düşmanca amaçları, bütün İslam âlemi aleyhindeki olumsuz düşünceleri aslında bilinmektedir. Bütün İslam âleminin hamisi

²³ Hatta Debreli İlyas Paşa'nın oğlu Cemal Bey liderliğinde bir heyet İstanbul'dan onay almak üzere yola çıkarılmıştır. B. Çelik, a.g.e., s. 72-73.

²⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı (YEE), “Arnavutluğa Dair Abdullah Hüsnü'nün Layihası”, Dosya No:14, Gömlek No:212, T:1297.Za.9, Adet:1/6.

²⁵ Bundan sonra Arnavut ittifakı daha sert bir politika izlemiştir. Osmanlı Hükümeti memurlarını görevlerinden alarak, yerlerine kendi adamlarını yerleştirmişlerdir. B. Çelik, a.g.e., s.73.

²⁶ BOA, YEE, a.g.b., s.1, Bkz.1.Ek.

²⁷ BOA, YEE, a.g.b., s.1-2.

durumunda olan Osmanlı Devleti aleyhindeki çalışmaları da aşikârdır. Avrupalılar, Osmanlı devleti için negatif düşünceleri ve kötü niyetlerini de tamamıyla açıkça ortaya koyamamaktadırlar. Çünkü eğer böyle yapacak olurlarsa, bütün İslam âleminin tepkilerini çekecekler, Hıristiyanlar ve İslamlar arasında genel bir muharebenin oluşmasından çekinmekle birlikte, aynı zamanda Osmanlıyı da, İslam âlemini de tamamen ellerinin altından kaybedebiliriz korkusuyla, amaçlarını gizli bir şekilde, farklı yollar kullanarak yapmaktadırlar²⁸.

Avrupalılar, “Osmanlı’yı yavaş yavaş küçültmek ve zayıflatmak çabasındadır. Osmanlı’nın Avrupa’daki yani Rumeli’ndeki topraklarının bulunmasına tahammül edememektedir. Amaçlarının ilki Rumeli kıtasındaki Osmanlı topraklarını Devlet-i Aliye’den ayırmak gayretine düşüp, devletin bu kıtadaki son zabtıyla dahi kanaat etmeyerek, bu yerleri devlete büsbütün kaybettirmektir. Makedonya ve civarını yani Selanik ve Edirne Vilayetlerini ve Şarki Rumeli eyaletini son zamanlarda teşkil ettikleri, Bulgaristan Emareti’nin idaresi altına koyup, bu kıtalarda Bulgarların olumsuz hareketlerini büyük bir memnuniyetle izlemektedirler. Ancak Rumelinin batı tarafındaki çoğunluk nüfusun Müslüman olması, Hilafete ve İslamiyete sadık olup “*Devlet-i Aliye-i Osmaniye*”den başka bir idare kabul etmeyerek büyük bir cesaretle özellikle de Avrupa’ya karşı olan bir kavmin yani Arnavutlar’ın kendilerinin emel ve maksatlarına engel olacaklarını anlayarak ve hatta mani olmakta bulduklarını görerek, Osmanlı Devleti’ne bağlı bu kavmi kırıp mahvetmeye karar vermişlerdir. Bu sebeptendir ki, küçük bir kasabanın üstüne dahi altı büyük devlet yırtıcı karakuşlar gibi donanmalarıyla hücum etmiş, din ve devleti uğruna canlarını feda etmeye yeminli bir avuç adamla uğraşmaya başlamışlardır”²⁹.

Bilindiği gibi, “Rumeli kıtasında Arnavutluktan başka ehl-i İslamın çoğunlukta, kuvvet ve nüfuzu olan başka bir yer yoktur. Bu yüzden Arnavutluk kıtası ve Arnavut kavmi, Avrupa’nın dikkatini çekmektedir. Bu sebeple Avrupa diplomatları, İslam ahali aleyhinde başlangıç oluşturmak üzere, İslam âleminin Avrupa kıtasındaki temsilcisi bulunan bu kavmi mahv etmeyi amaçlamışlardır”³⁰.

Osmanlı Devletinin ve “*Hilafet-i Kübra-yı İslamiye*” nin “Avrupa’da temsilcisi olan Arnavutluğun yok edilmesi için her taraftan lağımlar açılıp, Berlin Muahedesi, Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan’a verdiği yerler ile ayrıca Avusturya’yı, Yenipazar’a kadar indirmekle Arnavutluğu büyük bir tehlikede bırakmıştır. Ancak Arnavutların, devletlerine sadakatle bağlı olmaları, onların karşısında dayanabilmelerini görünce düşmanlar amaçlarının istedikleri kadar kolay icra edemeyeceklerini anlamışlardır. Bu durumu da acil olarak önemli yerlerin bir taraftan Karadağ’a ve bir taraftan da Yunanistan’a verilmesiyle Arnavutluk zapt edilmek istenmektedir. Aynı şekilde İşkodra, Manastır, Yanya, Preveze gibi Arnavutluğun kilit noktaları olan bölgelerin, Karadağ, Bulgaristan

²⁸ BOA, YEE, a.g.b., s.1-2.

²⁹ BOA, YEE, a.g.b., s.2.

³⁰ BOA, YEE, a.g.b., s.2.

ve Yunanistan'a verilmesi için Bab-ı Aliye notalar ve askeri kuvvetler ile tehdit ve ısrar edilmektedir. Hatta Arnavutlar'ın, Osmanlı Devleti'ne olan sadakatlerine hanel getirmek, Osmanlı Devleti'ni de Arnavutlar'a karşı kuvvet kullanmalarını isteyerek amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır³¹.

“Bir devlet ve milletin geleceği ve selameti için rahatını terk edip gece ve gündüz düşmanın kötü niyetli amaçlarına karşı gayret ve metanet içinde bulunan Osmanlı Devletinin tedbirlerinin neticesinde Arnavutların direnişinden, Devlet-i Aliye'nin mesuliyetiyle bunlara karşı cebri kuvvet reddedilmiştir³². Yani Osmanlı Devleti'nin yanında olan Arnavutlar, Osmanlı Devlet yöneticilerinin isteği ile düşmana karşı şiddetli direnişe girememektedir.

Ancak düşmanın kararlılığı ve ısrarı bilinmektedir. Ancak bu tehlikenin şimdilik geçtiğine inanılmaktadır. Gelecekte bu tehlikenin önü alınmalı ve dışardan gelecek kuvvete karşılık hazırlıklı olunmalıdır. Ayrıca siyasi olarak da önlemler alınmalıdır.

Eğitim-Öğretim ve Dil Konusundaki Önerileri

Abdullah Hüsnü Bey, “Avrupalıların, Arnavutluk kıtasını elde etmek amacıyla, yöre halkı arasında bu kavmin Hıristiyan vilayetleri efradını, Müslümanların aleyhinde kullanarak Rum, Slav ve Latin lisanlarının neşri ve bu meyanda okullar kurup, Arnavutluk halkı arasında din, dil, milliyet ayrımını körükleyip ortalığı karıştıracaklardır” demektedir. Kendileri Rum ve Slav ittihatları amacına çalışacaklardır. Zaten öteden beri de bu gaye için uğraşmaktadırlar³³.

Böyle bir durumun ortaya çıkmasındaki en önemli neden Arnavutların kendi dillerinde eğitim-öğretim yapan okullarının bulunmayışıdır. Hıristiyan komşuları bulunan insanların lisanlarını tahsile mecburdurlar. Zaten Müslümanlara özgü gereği kadar ve doğru dürüst okullar da mevcut değildir. Bu yüzden Arnavutlar, Osmanlı lisanına aşina olmadıklarından, mevcut olan bir kaç okuldan dahi istifade edemeyip, çoğunluğu cahil kalmıştır. Bazıları da ticari ve sosyal hayatlarını sürdürmek için, Hıristiyan hemşehrileri gibi Rum, Slav veya diğer bir ecnebi dilini öğrenmektedirler. Bu şekilde Yanya ve dolaylarında gündün güne Arnavut dili terk edilerek, kullanılmamakta, halk Rumca konuşmaya alışmaktadır. Manastır ve Kosova taraflarında Bulgarca ve İşkodra tarafında ise İtalyanca'nın kullanımı gittikçe artmaktadır. Böylece Yunan, Bulgar ve Sırp ile diğer milletlerin iddiaları, dillerinin yaygınlaşmasıyla beraber, Arnavutlukta ilerlemektedir. Sonuçta lisan keyfiyeti iddialarına hak vermektedir. Bunun çaresi ise, Arnavut dilinin, Arnavut okullarında okutulmasının kabul edilmesi ve uygulanmasıdır. Bu şekilde gerek Müslüman gerekse Hıristiyan bütün Arnavutlar kendi dillerini ve bunun yanında devletin resmi dili olan

³¹ BOA, YEE, a.g.b., s.3.

³² BOA, YEE, a.g.b., s.3.

³³ BOA, YEE, a.g.b., s.3.

Osmanlı lisanını tahsil etmelidirler. Okullaşmanın yabancıların eline bırakılmayıp, yabancı okulların ve öğretmenlerinin eliyle yapılan eğitime son verilmesi, Arnavutluğun bundan kurtarılması gerekmektedir.³⁴

Yunanistan, Yanya vilayetini istemektedir. Yanya vilayetinde çoğunluk nüfus Hıristiyanlardır. Manastır ve Kosova vilayetlerindeki “*tabt-ı intizami*”a alınmayan Müslüman halk da istisna tutulduğu takdirde, nüfusun Hıristiyanların lehinde olduğu görülür. Hıristiyanlar, Slavların ve de Yunanlıların çabalarıyla eğitim-öğretim işine el atmışlar ve kendi dillerinde okullarda faaliyet göstermektedirler. Bu bölgede günden güne Arnavut dilinin yerini Yunan ve Bulgar dilleri almaktadır. Bundan da daha beteri, eğer Avrupa komisyonunun ortaya koyduğu nizamlar Rumeli de uygulamaya konulur ise, Arnavut dili tamamen yok olacaktır. Avrupalılar mademki, Arnavut dili şimdiye kadar okullarda okutulmadı, bundan sonra da buna gerek yoktur diyeceklerdir. Hıristiyan halkın kullandığı Yunan ve Bulgar dilini çoğunluk kullandığı için yerel dil (*lisan-ı mahalli*) olarak resmen kabul ve tasdik edilecektir. Bu da onları amaçlarına bir adım daha yaklaştıracaktır. Müslüman halk ise, eğitimden geri kalmanın yanında, zaten ticaret ve sanayide de geri bulduklarından, nüfuz ve kuvvet Hıristiyan halka geçecektir. Bu durumda bir kaç yıl içinde karışıklıkların çıkmasına sebep olacaktır³⁵.

Arnavutluk'un İdari Taksimatı ile İlgili Tespitleri

Arnavutluk kıtası Yanya, Manastır, Kosova, İşkodra vilayetlerinden oluşmaktadır. Nüfusu iki milyondan fazla olan Arnavutluğun, bir buçuk milyonu Müslüman, geri kalanı ise Hıristiyan'dır. Bölgenin büyük bir bölümünde Tanzimat düzenlemeleri uygulanmamıştır. Tanzimat'ın getirdiği düzenlemelerin uygulanmadığı alanlar, Debre-i Bala, Debre-i Zir, Mat, İlbasan, kazasının yarısı, Luma, Prizrin, Yakova, İpek ve İşkodra eyaleti'nin büyük bir bölümüdür. Buralar önemsenmemiş, kendi haline bırakılmıştır. Sözü edilen bu yerlerde yaşayan halk, etraflarındaki düşmanları görmek, amaçlarını kavramak veya onlara karşı güçlü durmak bir yana, fakirlikten ve kendi aralarındaki çekişmelerden başlarını kaldırıp cehalet ile de olsa etraflarına bakacak halleri bile kalmamıştır. Bu sebeptendir ki, bunların en kısa sürede intizama alınması gereklidir. Bu da ancak bütün Arnavutluk kıtasının bir vilayette toplanması ile sağlanabilir. Ayrıca, komşu milletlerin, Arnavutlukta nüfuslarının artışının yollarının kesilmesi için de, bütün Arnavutluğun bir vilayette toplanması ve “*Arnavutluk Vilayeti*” adı altında yeni bir vilayetin oluşturulması gerekmektedir³⁶.

Bütün Arnavutluk tek bir idare altına alınır ise, genel gelirleri (*varidat-ı umumiyesi*) şimdikininkin üç katı fazlaya çıkacaktır. Bunun dışında da son derece sadık ve cesur mükemmel bir ordu oluşturmakta kolay olacaktır. Güçlü bir

³⁴ BOA, YEE, a.g.b.,s.3-4.

³⁵ BOA, YEE, a.g.b., s.4.

³⁶ BOA, YEE, a.g.b., s.4.

orduya sahip olunduğu takdirde de düşmanların amaçlarının önü kesilerek özellikle Slav ve Yunanlıların entrikalarına meydan verilmeyerek Rumelinin her tarafı, ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarının tamamıyeti ve istiklali sağlanmış olacaktır³⁷.

Arnavutluğa hiç bir imtiyaz veya özel bir idare “*İdare-i mahsusâ*” verilmeyip diğer vilayetlerin idare edildikleri nizamnamelerle idare edilmelidir. Yalnızca dört vilayetin bir vilayette toplanması, etkili, idarece muktedir, güçlü bir idarecinin vali olarak atanmasıyla amaca ulaşılacaktır. Eğer Arnavutluk kıtası, Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak kalması isteniyor ise, bunu sağlamanın tek tedbir ve çaresi budur. Çünkü vilayetin şimdiki taksimatı daha önceleri de belirtildiği gibi Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın düşmanca düşüncelerini gerçekleştirebilecekleri bir surette bulunmaktadır. Arnavut halkının Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bir “*idare-i müstakil*” teşkil etmek üzere Yunan ve Karadağ Müslümanları ile birlikte ittifak halinde oldukları söylenmektedir ki, bunların reddine çalışmak dahi abestir. Çünkü eğer bugün Arnavutlar dinlerini muhafaza ettilerse Osmanlı Devleti sayesinde olmuştur. Arnavut halkı her ne surette olur ise olsun Osmanlı'dan ayrıldıkları takdirde vatan ve namuslarıyla beraber mahvolacaklarını bilmektedirler. Arnavutluk halkı arasında bunu bilmeyen tek bir fert dahi yoktur. Böylece akıl ve idrakın kabul etmediği lafların doğru olmadığını ifade etmektedir³⁸.

Abdullah Hüsnü Bey, bütün bu tespitleri yaparak II. Abdülhamit'e iletmeyi uygun görmüştür. Osmanlı Padişahı'nın, 25 milyon Osmanlı'nın ve dünyadaki 200 milyon İslam nüfusunun mutlak hamisi ve mukaddes halifesi olduğunu, bu yüzden de yalnız bu devlet ve milletin saadet ve istiklalinden değil bütün İslam âleminin saadet ve istiklalinden sorumlu bulunduğunu ifade etmiştir. Kendisinin dört seneden beri Arnavutluğu gezdiğini, halkın hissiyatını çok iyi bildiğini, Arnavutluk'taki Müslüman halkın Osmanlı Devleti için canını dahi feda etmeye hazır olduğunu, belirtmektedir. Arnavutluk'ta çobanlara varıncaya kadar bütün Müslüman halk Osmanlıya sadıktır³⁹.

³⁷ BOA, YEE, a.g.b., s.4.

³⁸BOA, YEE, a.g.b., s.5; Gerçekten de Arnavut ulusçu liderler, Berlin Kongresi kararları karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılı büyük devletlerin çatışan çıkarlarına göre oluşturulmuş Avrupa güç dengesi içindeki hassas konumunun farkına varmışlar, imparatorluğun parçalanmasından en fazla zarar göreceğ kesimin Arnavutluk olduğunu anlamışlardır. Bu koşullar altında Arnavutlar'ın birliğini ve bütünlüğünü sağlamanın tek yolunun Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde kalmak, ancak bölgenin özerkliği için mücadele vermektir.N. Bozburun, a.g.e., s.194.

³⁹ BOA, YEE, a.g.b., s.6; Arnavutluk halkının sadakati ile ilgili olarak; İngiliz gezgin Knight'ın bir İşkodra ittifak lideri ile yaptığı konuşmada, ittifak liderinin Arnavutların Osmanlı Hükümetinden olan memnuniyetsizliğinin derecesini ifade etmeye çalışırken, Hükümetin sadece vergi aldığını,fakat kendilerini koruyamayacağını düşündüğünü, Arnavutların bağımsızlığa kavuşacağını ve büyük devletlerin kendilerini tanyacağını, İngiliz himayesinde, Mithat Paşa başkanlığında bir Arnavut Prenslığı kurmak

Ancak bir kısım memurlar, Arnavutların devletlerine olan sadakatlerini bilmediklerinden mi, anlamadıklarından mı, yoksa devlet ve milletim selametini istemediklerinden mi, ya da bir başka nedenden midir? Ama her neden ise, Arnavutların devletlerine olan sadakatleri hakkında, aleyhte bilgi vermektedirler. Bunlar şahsi menfaatlerini, devlet ve milletin üzerinde tutmaktadırlar. Bir kısmı da düşmanlara hizmet etmektedirler. Aslında bunların önemi hiç yoktur. Fakat, bunlar hıyanetlerini perde altında saklamayarak, meydanda gösterdikleri sahte hizmetlerinden dolayı hükümet-i seniyye tarafından kendilerine verilen mansıb ve rütbelere, hükümetin arkalarındaki kuvvetiyle hıyanetlerinin derecesini artırıp, düşmanlarımıza büyük hizmetler yapmaktadırlar. Devletin aleyhinde çalışan bu memurlara bir de devletin rütbe dağıtması, sadık Arnavut tebaasının aleyhindeki söylemler yanlıştır⁴⁰.

Görüldüğü gibi Abdullah Hüsnü Bey'in, Arnavut lisanı, Osmanlı eğitim-öğretim sistemi, Avrupalı devletlerin Osmanlı devleti ve Arnavutluk toprakları üzerindeki emelleri, Arnavutluğun idari yapısı, Osmanlı devlet memurları, Arnavutluğun dini ve etnik yapısı ile ilgili görüşleri bu şekildedir. Aslında bu fikirlerin bir çoğu yeni fikirler değildir. Birçok defalar çeşitli vesilelerle gündeme gelmiştir. Fakat burada üzerinde durulması gereken önemli nokta, Arnavutluğa özel bir statü verilmeyip yalnızca Osmanlı Devletinin diğer vilayetleri gibi idare edilmesi gerektiğinin ifade edilmesidir⁴¹.

Oysa Arnavutluğun özerkliği ile ilgili olarak; Tercüman-ı Hakikat Gazetesinin 5 Aralık 1878 tarihli nüshasında Arnavutluğun özerkliği talepleri gündeme getirilmiştir. Abdullah Hüsnü Bey ile Birliğin Debre şubesi arasında Bab-ı Ali'ye sunulmak üzere benzeri talepler hazırlanmış, Ocak 1879'da da İlyas Paşa başkanlığındaki bir heyet aracılığı ile II. Abdülhamit'e bildirilmiştir. Yine 17 Nisan 1880'de Arnavutluk'un özerk bir vilayet haline getirilmesi isteği bir memorandumla Sultan'a iletilmiştir. Bir süre sonra 1880 Haziran'ında Prizren Birliği, Arnavutluğun özerkliği konusunda aldığı karar üzerine Yıldız Sarayı'na bu konudaki taleplerini bildiren çok sayıda telgraflar çekilmiştir.

Muhtemeldir ki, Abdullah Hüsnü Bey, bu tür istekleri yeniden hazırlayıp Padişah'a sunmak gereğini duymuştur.

Kaynaklar

istediklerini belirtmektedir ki, Sadrazam Mithat Paşa'nın Arnavutların lideri olarak görülmesi ilginçtir. B. Çelik, a.g.e., s.73.; N. Malcolm, *Kosova, Balkanları Anlamak İçin*, İstanbul 1999, s.280.

⁴⁰ BOA, YEE, a.g.b., s.6, Bkz: 2. Ek; II.Abdülhamit, muhafazakar Arnavut ileri gelenlerine çeşitli rütbe ve görevlerle memnun ederek, Arnavutlar üzerinde onları etkin kılmaya çalışmak istemiştir. Abdullah Hüsnü Bey'in şikayeti de bundandır. N. Bozburun, a.g.e., s.200.

⁴¹ Lâyihada “*Arnavutluğa hiç bir imtiyaz veya bir güne idare-i mabsusa verilmeyip sair vilayat-ı şabane'nin idare olundukları niçamatla idare olunması...*” şeklindedir. ; BOA, YEE, a.g.b., s.5.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı (YEE), “Arnavutluğa Dair Abdullah Hüsnü'nün Layıhası”, Dosya No:14, Gömlek No:212, T:1297. Za.9, Adet:1/6.
- Basiret, 21 Nisan 1, No: 2416.
- B. Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, Büke Yay., İstanbul 2004
- D. Egro, “Arnavutlukta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, I. Cilt, T.T.K., Ankara 2002.
- E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876–1907), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.
- H. T. Us, *Meclis-i Mebusan 1293 (1877)*, II. Cilt, İstanbul 1954.
- İ. Ortaylı, “Balkanlarda Milliyetçilik”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: 4, İstanbul 1985.
- M. R. İnan, “Kanun-ı Esasi'den önce ve sonra Osmanlı Devletinde Eğitim Girişimleri”; *Kanun-ı Esasinin 100. Yılı, Armağan*, Siyasal Bilgiler Fak., Ankara 1978.
- N.P. Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutluk*, Çağdaş Basımevi, Ankara 1978.
- N. Bozburun, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, Ankara 1995.
- N. Malcolm, *Kosova, Balkanları Anlamak İçin*, İstanbul 1999.
- Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci*: I. ve II. Meşrutiyet, I. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, No:14.

